

Η ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΤΗΣ ΜΕΤΑΜΕΛΕΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟ ΣΥΓΧΡΟΝΟ ΥΦΟΣ

Γιώργος Γιαννουλόπουλος

ΤΗ ΔΕΚΑΕΤΙΑ του ογδόντα έκανε την εμφάνισή του και στην Ελλάδα, διστακτικά στην αρχή, ένα φαινόμενο που με την πάροδο του χρόνου άρχισε να παίρνει τις διαστάσεις επιδημίας. Δύσκολο να το ορίσει κανείς ακριβώς. Γενικά και αφηρημένα θα μπορούσαμε να πούμε ότι πρόκειται για κάποιο είδος μαζικής μεταμέλειας. Μέσα σ' ένα σχετικά μικρό διάστημα ο τόπος γέμισε μετανιωμένους, δηλαδή ανθρώπους που έκαναν λάθος παίρνοντας τη ζωή τους με χαρά, με πνοή, πόθος και πάθος – γι' αυτό κι αλλάξανε ζωή, όπως έλεγε (περίπου) ο Σεφέρης. Στο νου έρχεται το τέλος της δεύτερης μετά Χριστόν χιλιετίας και οι ομοιότητες ανάμεσα σ' αυτά που συμβαίνουν σήμερα κι όσα συνέβησαν την προηγούμενη φορά που οι άνθρωποι βρέθηκαν μπροστά στο ίδιο κατώφλι. Τότε, πριν χίλια χρόνια, πολλοί είχαν πεισθεί ότι η συντέλεια του κόσμου ήταν επί θύραις. Και αντέδρασαν –με τα μέτρα τα δικά τους– απολύτως φυσιολογικά: όταν σε περιμένει το πυρ το εξώτερον, καλά θα κάνεις να τα βρείς με τον Πανάγαθο υπακούοντας έστω και καθυστερημένα. Πριν το (τελικό) τέλος μετανοείς, απαρνείσαι τα εγκόσμια και αυτομαστιγώνεσαι δημόσια εκλιπαρώντας το έλεός Του.

Δυστυχώς αυτού του είδους οι παραλληλισμοί είναι σχεδόν πάντα παρακινδυνευμένοι. Το μόνο κοινό στοιχείο ανάμεσα στην ομαδική υστερία του Μεσαίωνα και τα σημερινά κρούσματα μεταμέλειας είναι η αίσθηση του τέλους: τότε πίστευαν ότι τελείωνε ο κόσμος, τώρα πολλοί πιστεύουν ότι έχει τελειώσει η ιστορία. Οι ουσιαστικές διαφορές όμως έρχονται αμέσως στην επιφάνεια όταν συγκρίνουμε τη δική τους με τη δική μας αντίδραση. Όπως είδαμε, το πρώτο πράγμα που έκαναν οι περιδεείς χριστιανοί, πριν έρθουν πρόσωπο με πρόσωπο με τον κριτή Θεό, ήταν να παραδεχθούν τα λάθη στα οποία υπέπεσαν λόγω της σάρκας. Οι σύγχρονοι μετανοούντες, σίγουρα όχι όλοι, αλλά πολλοί –και μ' αυτούς θα ασχοληθούμε– κινούνται προς την αντίθετη κατεύθυνση. Μαστιγώνοντας αναδρομικά τον παρελθόντα ασκητικό εαυτό τους, και αποκηρύσσοντας «μετά βδελυγμίας» τα λάθη που τους οδήγησαν στην άρνηση της σάρκας, σπεύδουν να εξασφαλίσουν την είσοδό τους στον επί γης παράδεισο, τον οποίον, ως γνωστόν, μόνον οι κουτοί ακόμα περιμένουν.

Για να μιλήσουμε πιο συγκεκριμένα, σας προτείνω ένα κεί-

μενο που μου έκανε ιδιαίτερη εντύπωση. Ο Ιός της Κυριακάτικης Ελευθεροτυπίας είχε δημοσιεύσει προ καιρού κάποιο «υπόδειγμα αυτοκριτικής», όπως το χαρακτήρισαν οι συντάκτες της εφημερίδας, γραμμένο από τον Πέτρο Κωστόπουλο. Θα πρέπει να ομολογήσω πως όταν το διάβασα, δεν γνώριζα καν ποιος ήταν ο Πέτρος Κωστόπουλος. Ρώτησα και έμαθα ότι πρόκειται για πρόσωπο επώνυμο, με την πλήρη σημασία του όρου. Έχει διατελέσει –και είναι– διευθυντής διαφόρων περιοδικών που η περιέργεια με ώθησε να αγοράσω, κάποτε παρουσίαζε τη δική του ραδιοφωνική εκπομπή την οποία δεν έτυχε να ακούσω, και γενικά επιδεικνύει έντονη δραστηριότητα στα μέσα ενημέρωσης. Φυσικά τον είδα και στην τηλεόραση. (Το δύσκολο θα ήταν να τον αποφύγω). Διευκρινίζω πάντως ότι ο μόνος λόγος που διάλεξα το κείμενο αυτό, είναι ο πράγματι υποδειγματικός του χαρακτήρας. Και για να γίνω σαφέστερος, αναφέρομαι στο συνδυασμό μορφής και περιεχομένου, ή, για να χρησιμοποιήσω τους όρους του τίτλου μας, στο συνδυασμό ύφους και μεταμέλειας. Γράφει λοιπόν ο Π. Κωστόπουλος: *Η μισή Ελλάδα κόλλαγε αφίσες και η άλλη μισή εβγαζε φιλιππικούς στα καφενεία. «Πακ, Μιρ, Φενταγίν, Τουπαμάρος, Βιετκόγκ». «Ελλάδα, Κύπρος, Παλαιστίνη, Αμερικάνος δεν θα μείνει». «Νόμος είναι το δικίο του εργάτη». «Εργάτη, πολέμα, σου πίνουνε το αίμα». Το σκέφτομαι και κοκκινίζω από ντροπή. Τόσο μαλάκας ήμουν μικρός; Και να' μουνα μόνο εγώ, όπου γύρναγα μαλάκες έβλεπα. Και χειρότερος.*

Δεν θα με ξάφνιαζε καθόλου αν κάποιοι θεωρούσαν τα λόγια του Π. Κωστόπουλου απόσταγμα της σύγχρονης απελευθερωμένης σκέψης και πρότυπο ύφους για την εποχή μας. Όπως επίσης δεν με ξάφνιασε καθόλου το γεγονός ότι στο δημοσίευμα της Ελευθεροτυπίας καταγγέλλονται ως δείγμα χυδαίου εξυπνακισμού. Πιστεύω όμως, και θα προσπαθήσω να το αποδείξω, ότι καλά θα κάνουμε να μην τον κρίνουμε βιαστικά. Αν γοητευτούμε ή αηδιάσουμε με την προκλητική αθυροστομία του, θα παραβλέψουμε το ουσιαστικό: ότι μέσα σε λίγες αράδες ο Π. Κωστόπουλος έχει καταφέρει να χωρέσει μια ολόκληρη θεωρία, όχι μόνο για τη μεταμέλεια, αλλά και για το πώς πρέπει να διαβάζουμε τον κόσμο. Επίτευγμα διόλου ευκαταφρόνητο. Θέλω να πω ότι μπροστά μας έχουμε ένα μικρό αλλά περιεκτικό κεί-

μενο που αξίζει τον κόπο να περιεργασθούμε, δηλαδή να διαβάσουμε πάρα πολύ προσεκτικά διότι, παρά την ανέμελη πόζα του, καταφέρνει να θέσει σε κίνηση και ταυτόχρονα να αποκρύψει μια ρητορική στρατηγική, της οποίας οι αναπάντεχες προεκτάσεις θα αποδειχθούν εξαιρετικά ενδιαφέρουσες και διαφωτιστικές. Το ύφος ποτέ δεν είναι αθώο, και η ρητορική γίνεται άκρως αποτελεσματική όταν λειτουργεί αθέατη. Όσο για το νοηματικό κέντρο βάρους του κειμένου, νομίζω ότι εύκολα εντοπίζεται στην ερώτηση: «Τόσο μαλάκας ήμουν μικρός;» Πριν μπούμε λοιπόν σε λεπτομέρειες, και για να μπορέσουμε να παρακολουθήσουμε την πολύπλοκη κίνηση της φράσης, παραφράζω το μήνυμά της, ζητώντας συγγνώμη από τον συγγραφέα για τη βαναυσή αναγωγή της μορφής σε περιεχόμενο: «Τότε ήμουν μαλάκας, τώρα δεν είμαι». Αυτό μας λέει ο Π. Κωστόπουλος. Αν κρίνει κανείς από την εν γένει δραστηριότητά του, η λέξη «μαλάκας» διακρίνεται για την έντονη σημασιολογική της φόρτιση και, όπως θα δούμε, είναι ένας από τους όρους-κλειδιά που διαμορφώνουν την προβληματική του. Γι' αυτό και τη διατηρώ.

Ας αρχίσουμε λοιπόν την ανάλυσή μας με την έννοια της μεταμέλειας. Ο συγγραφέας προφανώς αναφέρεται σε μια εσφαλμένη ανάγνωση της πραγματικότητας, και συνεπώς θα μπορούσε να χαρακτηριστεί μεταμέλεια επιστημολογική. «Κάποτε πίστευα πως έτσι έχουν τα πράγματα, σήμερα όμως διαπιστώνω ότι έκανα λάθος», δηλώνει το κείμενο. Και το δηλώνει μ' έναν τρόπο ιδιότυπο, ο οποίος παρεκκλίνει από το κλασικό επιστημολογικό σχήμα. Ας δούμε πρώτα ποια θα ήταν η κανονική διαδικασία. Η ανάγνωση μιας πραγματικής κατάστασης, όπως π.χ. «έξω βρέχει», ελέγχεται με βάση ορισμένα κριτήρια για να διαπιστωθεί κατά πόσον αληθεύει. Αλλάζουμε γνώμη, ήτοι εγκαταλείπουμε την ανάγνωση που μέχρι τώρα θεωρούσαμε σωστή, αν, εφαρμόζοντας πιο αυστηρά τα ίδια κριτήρια ή υιοθετώντας κάποια άλλα, καταλήξουμε στο συμπέρασμα ότι δεν ευσταθεί. Σε μια τέτοια περίπτωση, ο καθιερωμένος τρόπος είναι να παραθέσουμε τα σημεία όπου σφάλλαμε, αιτιολογώντας ταυτόχρονα γιατί τότε είχαμε άδικο και τώρα έχουμε δίκιο. Για να επιστρέψουμε στην περίπτωση του Π. Κωστόπουλου, η απόρριψη μιας ιδεολογίας στην οποία κάποτε είχε πιστέψει, ισοδυναμεί με μια νέα ανάγνωση της πολιτικής και του κόσμου γενικότερα. Είναι μια στάση απολύτως θεμιτή. Η κριτική σκέψη μάς παρέχει κατ' αρχήν το δικαίωμα να αλλάζουμε γνώμη. Αλλά ταυτόχρονα μας επιβάλλει να το κάνουμε ανοιχτά, με σαφή κριτήρια και ευκρινείς συλλογισμούς. Και φυσικά, διατρέχοντας πάντα τον κίνδυνο να προσκρούσει και η μεταγενέστερη εκδοχή σε μια νέα αντίρρηση, δηλαδή να απορριφθεί κι αυτή με τη σειρά της.

Όπως θα καταλάβατε ήδη, πρόκειται για μια διαδικασία μάλλον στεγνή και διόλου σίγουρη. Τα λόγια του Π. Κω-

στόπουλου όμως αφήνουν εμμέσως να εννοηθεί πως υπάρχει και μια άλλη επιλογή για όσους θέλουν να αποφύγουν αυτή την εξωστρέφεια που δίνει το προβάδισμα στην αντικειμενική πραγματικότητα και την άνευρη λογική. Είναι η εξής κίνηση την οποία ο Πλάτωνας βάπτισε «περιαγωγή»: μετατοπίζοντας την κατεύθυνση της ματιάς τους, στρέφονται προς τα μέσα. Κι αντί να διαβάσουν ξανά τον κόσμο, μπορούν τώρα να διαβάσουν μια δική τους προηγούμενη ανάγνωση του κόσμου. Αν και φαινομενικά αλλοιώνεται μόνο η έμφαση, στην ουσία έχει αλλάξει και ο τρόπος και το παιχνίδι. Γιατί έτσι εγκαταλείπουν το δύσβατο και γεμάτο παγίδες πεδίο της απρόσωπης θεωρίας και της πολιτικής ανάλυσης, για να βρεθούν σ' ένα χώρο οικείο και φιλόξενο, όπου ο επισκέπτης δεν είναι άλλος από τον οικοδεσπότη. Εδώ ισχύουν διαφορετικά κριτήρια. Η λογική δεν καταργείται αλλά μετράει λιγότερο από την ειλικρίνεια, η τόσο κουραστική αυστηρότητα της σκέψης ατονεί, για να κυριαρχήσει το συναίσθημα, η χαρακτηριστική προσωπικότητα, και πάνω απ' όλα το ύφος. Μια τέτοια στροφή προς τα μέσα, αποτελεί την κλασική αναστοχαστική χειρονομία που θα μας δώσει τη δυνατότητα να επικαλεστούμε την αδιάψευστη μαρτυρία της συνειδησής μας. Η μεταμέλεια γίνεται ένα επεισόδιο, συχνά δραματικό, σε μια αφήγηση προσωπική. Κι όπως όλοι ξέρουμε, οι θεωρίες οφείλουν να είναι έγκυρες, αλλά οι αφηγήσεις απλώς πειστικές. Η λιγόλογη φράση του Π. Κωστόπουλου, «τόσο μαλάκας ήμουν μικρός;» αποδεικνύεται σημαντική επειδή περιέχει εν σπέρματι ολόκληρη τη ρητορική της αυτοβιογραφίας.

Αν αποφασίσουμε να διαβάσουμε τον κόσμο μέσα από το πρίσμα της δικής μας αρχικής ανάγνωσης, δύο είναι οι επιλογές μας: ή να συμφωνήσουμε, ή να διαφωνήσουμε με τον προηγούμενο εαυτό μας. Στην πρώτη περίπτωση, όχι μόνο η αυτοβιογραφία, αλλά και η ζωή μας η ίδια, παραμένει στο επίπεδο της συμβατικής *arologia pro vita sua*, είναι δηλαδή μια περιττή ταυτολογία, η οποία κινείται σε προβλέψιμη ευθεία γραμμή χωρίς απότομες στροφές και παρεκκλίσεις. Απλώς επιβεβαιώνει και επαναλαμβάνει. Αν όμως επιλέξουμε τη δεύτερη λύση και κρίνουμε λανθασμένη μια ανάγνωση που κάποτε θεωρούσαμε ορθή, όπως κάνει ο Π. Κωστόπουλος, η αφήγηση της αυτοβιογραφίας μας αποκτά πλοκή και ενδιαφέρον. Αλλά ταυτόχρονα θα προκύψουν και κάποια απρόσκλητα και ακανθώδη προβλήματα. Το να αλλάξει κανείς γνώμη μπορεί να δείχνει απλό, κάτι που όλοι μας κάνουμε κατά καιρούς. Όταν όμως η κρίση μας απομακρυνθεί από τα απρόσωπα κριτήρια και μετατοπισθεί στο εσωτερικό της συνειδησής μας, τότε τα πράγματα περιπλέκονται. Η πράξη της κρίσης προϋποθέτει δύο ρόλους, ή μάλλον δύο πρόσωπα, τον κρίνοντα και τον κρινόμενο, και επί πλέον προϋποθέτει μια ουσιαστική διαφορά μεταξύ τους, για να μπορέσει ο πρώτος να κρίνει

τον δεύτερο. Κι αυτό δύσκολα συνδυάζεται με την ταυτότητα, δηλαδή την ακεραιότητα του προσώπου που διαβάζει και συνάμα διαβάζεται. Όποιος κρίνει τον ίδιο του τον εαυτό –ή τις προηγούμενες αναγνώσεις του, το ίδιο κάνει– διατρέχει τον κίνδυνο να διολισθήσει προς την αντίφαση και την παραδοξολογία. Όσο απίθανο και να φαίνεται, το πρόβλημα έχει διατυπωθεί πολύ εύστοχα από τον Χάρρυ Κλυνν, ο οποίος είχε πει κάποτε –κι ελπίζω να μην με απατά η μνήμη μου– ότι είναι Πόντιος, αλλά δεν μπορεί να είναι, γιατί ξέρει ότι είναι. Και τώρα η μετάφραση: Κατ’ αρχάς, Πόντιος σημαίνει βλάκας. (Όπως λέει η κρατούσα και άκρως ρατσιστική άποψη, την οποία ο Χάρρυ Κλυνν υιοθετεί προς στιγμήν για να μπορέσει να την ανατρέψει στη συνέχεια, στρέφοντας εναντίον της τα ίδια της τα όπλα). Το γεγονός όμως ότι ξέρω πως είμαι Πόντιος συνιστά ευφύια, άρα δεν είμαι βλάκας, και συνεπώς δεν μπορώ να είμαι Πόντιος. Πού στηρίζεται η λογική αυτού του φαινομενικά ορθού, αλλά περιέργα αυτοαναιρούμενου συλλογισμού; Η απάντηση δεν θα αποδειχθεί και τόσο εύκολη, αλλά αξίζει τον κόπο να την προσέξουμε ιδιαίτερα γιατί έχει άμεση σχέση με το θέμα μας.

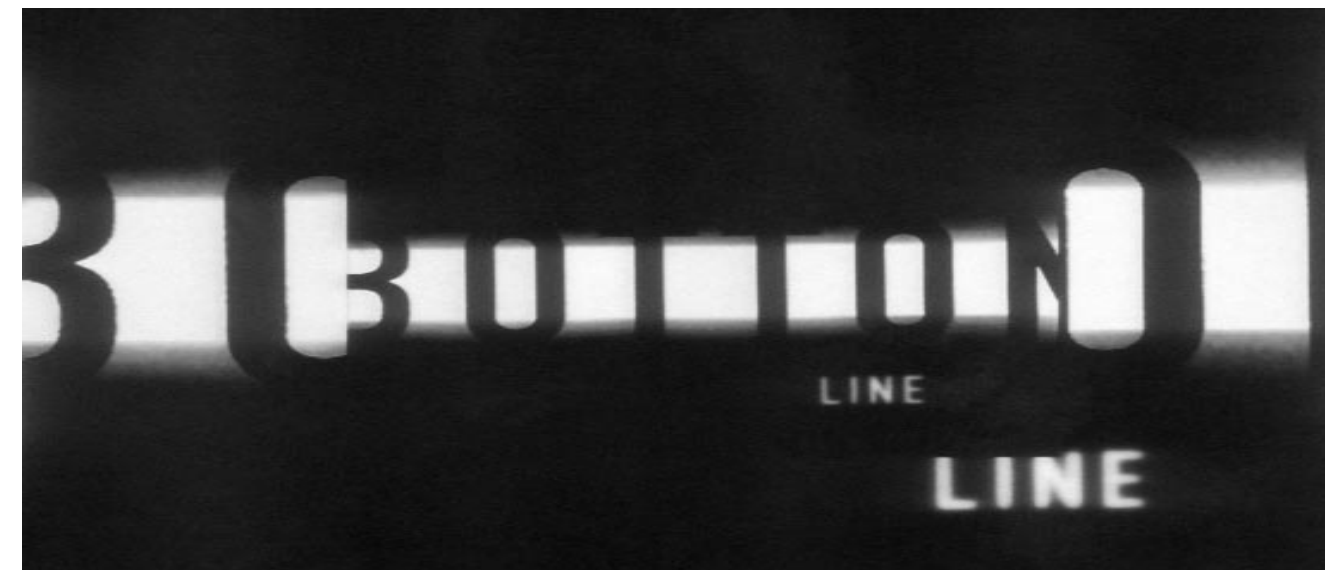
Το κλειδί του γρίφου βρίσκεται στο χρόνο του ρήματος. Κάποιος μπορεί, χωρίς κανένα πρόβλημα, να ανακαλύψει ότι «είναι» Πόντιος ή οτιδήποτε άλλο σχετικά με την καταγωγή του. Δεν μπορεί όμως εξ ορισμού να ανακαλύψει ότι «είναι» βλάκας – μόνο ότι «ήταν», εφόσον αυτή καθαυτή η πράξη της ανακάλυψης αίρει τη βλακεία. Ο συλλογισμός του Χάρρυ Κλυνν, όπως όλοι οι συλλογισμοί, αναλύει λογικά και αρνείται να αφηγηθεί, παρά το γεγονός ότι κάτι καινοφανές και αξιοσημείωτο έχει όντως συμβεί: ένας βλάκας έδωσε δείγμα ευφυίας. Κι επειδή παραμένει συλλογισμός, παραθέτει στο ίδιο χρονικό επίπεδο δύο καταστάσεις οι οποίες κανονικά θα έπρεπε να αποτελέσουν δύο διαφορετικές στιγμές μιας ιστορίας – πώς ένας βλάκας έγινε έξυπνος. Έτσι εξηγείται γιατί υπονομεύουν η μία την άλλη όταν αναγκαστούν να συνυπάρξουν. Μ’ άλλα λόγια, το λογικό αδιέξοδο προκύπτει επειδή ο Χάρρυ Κλυνν μιλάει συνεχώς στον ενεστώτα. (Και συνεπώς ανατρέπει εκ των έδων το ρατσιστικό χαρακτηρισμό με την επίκλησή του). Αυτό ακριβώς αποφεύγει ο Π. Κωστόπουλος όταν χρησιμοποιεί τη φράση «Τόσο μαλάκας ήμουνα μικρός;». Ο παρατατικός, ο οποίος θα μπορούσε να χαρακτηριστεί παρατατικός της αφήγησης και της μεταμέλειας, παρεμβάλλει μια χρονική απόσταση ανάμεσα σ’ εκείνον που κάποτε «ήταν μαλάκας» και σ’ αυτόν που σήμερα μιλάει για τον παρελθόντα εαυτό του και τον επικρίνει. Ήτοι, ο παρατατικός της μεταμέλειας εισάγει τη δυνατότητα της αλλαγής η οποία θα νομιμοποιήσει την κρίση και ταυτόχρονα θα γίνει το θέμα της αφήγησης. Ο μετανιών δεν άλλαξε απλώς: μπορεί επίσης να διηγηθεί την ιστορία της αλλαγής του. Έχουμε φτάσει δηλαδή στο σημείο της μέγιστης απόστα-

σης ανάμεσα στη στατική λογική και τη ρέουσα αφήγηση. Όμως εδώ ακριβώς, και με μια κίνηση πολύ πιο γρήγορη από το μάτι μας, ανατρέπονται τα πάντα, και η απόσταση ανάμεσα στο συλλογισμό και την εξιστόρηση εξαφανίζεται. Ο μετανιών, μόνο και μόνο επειδή μπορεί να διηγηθεί την ιστορία της αλλαγής του, είναι σε θέση να «αποδείξει» ότι άλλαξε «πραγματικά». Κάτι πολύ παράξενο συμβαίνει. Η λογική ανάλυση, η οποία είχε παραμεριστεί από την αφήγηση, επανέρχεται τώρα για να εξουσιοδοτήσει το καταληκτικό συμπέρασμα όπου θα συνδυαστούν, τέλεια και χωρίς καμμία αντίφαση αυτή τη φορά, η αφήγηση της μεταμέλειας με την Αλήθεια. Ο τελικός συλλογισμός δεν αφήνει κανένα περιθώριο αμφιβολίας: όποιος ξέρει ότι «ήταν» μαλάκας, αποκλείεται εξ ορισμού να «είναι».

Η αυτοβιογραφία που στηρίζεται στη μεταμέλεια, ακόμα κι όταν συμπιέζεται για να χωρέσει μέσα σε μια τόσο μικρή φράση, είναι πάντα η ιστορία μιας θεμελιακής καμπής, την οποία διηγείται και ταυτόχρονα επικαλείται ο αυτοβιογραφούμενος για να δικαιωθεί. Είναι επίσης ένα αφηγηματικό σχήμα που ταιριάζει απόλυτα στη ρευστότητα της σύγχρονης εποχής, αν και αναπαράγει κάποιο άλλο, πολύ παλιό. Εν αρχή ην ο Σαούλ. Ξεκίνησε για τη Δαμασκό, για να φτάσει εκεί μετανιωμένος και αλλαγμένος, επειδή κάτι του συνέβη καθ’ οδόν. Και η υπόλοιπη ζωή του αναλώθηκε σε μια προσπάθεια να δικαιώσει και να δικαιωθεί αναδρομικά από το όραμά του. Το παράδειγμα τού απόστολου Παύλου, με το οποίο καθιερώνεται η χριστιανική έννοια του χρόνου –ενός χρόνου που κινείται από την Πτώση στην Τελική Κρίση– θα ακολουθήσουν όσοι γράψουν με το δικό τους τρόπο, αλλά υποδειγματικά, την αυτοβιογραφία τους. Πρώτος ο Ιερός Αυγουστίνος. Όπως αναφέρει στις πρότυπες «Εξομολογήσεις» του, ένα ζεστό αυγουσιάνικο σουρούπο του 387 μ.Χ., καθισμένος κάτω από δέντρο στον κήπο του κάπου στο Μιλάνο, ένιωσε να κορυφώνεται μέσα του η πάλη ανάμεσα στο παλιό και το καινούριο. Άνοιξε κατά τύχη το βιβλίο το οποίο κρατούσε στα χέρια του –ήταν οι επιστολές του Παύλου– και διάβασε τη φράση που τον έπεισε να εγκαταλείψει την παλιά του ζωή και να πάρει το δρόμο προς το Χριστό. Μέσα σε διαφορετικά συμφραζόμενα, κάτι ανάλογο έκανε και ο Cellini, ο Descartes, ο Rousseau, ο Joyce... Η αυτοβιογραφική αφήγησή τους δεν περιγράφει μόνο τη μεταμέλεια και τη μεταστροφή ως απλό γεγονός που συνέβη στο συγγραφέα. Περιγράφει κυρίως μια παλινδρομική κίνηση αναδίπλωσης, η οποία είναι απαραίτητη προϋπόθεση για να υπάρξει αφήγηση, και παράλληλα απόδειξη ότι ο αυτοβιογραφούμενος έφτασε στην Αλήθεια. Όταν η αφήγηση κρίνει τη ζωή του αφηγητή, χρειάζεται μια τομή που θα δημιουργήσει ένα πριν κι ένα μετά, και θα δώσει τη δυνατότητα στο μεταμελημένο συγγραφέα να διαβάσει τον εαυτό του ωσάν να ήταν άλλος. Όπως επίσης χρειάζεται κι ένα λάθος το οποίο έχει ήδη γί-

νει, μια εσφαλμένη αρχική ανάγνωση που θα δικαιώσει την ορθότητα της μεταγενέστερης. Ή, για να χρησιμοποιήσουμε την ορολογία του Π. Κωστόπουλου, χρειάζεται ένα μαλάκα που μετάνιωσε.

Αυτό είναι το βασικό σχήμα, και παραμένει πάντα το ίδιο. Αλλάζει μόνο το πώς εξειδικεύεται. Η απόφαση του Rousseau να αποτραβηχθεί από τους εγκεφαλικούς και ραφινάτους κύκλους των παριζιάνων διανοουμένων για να ακούσει τη γνήσια και απλή φωνή του αισθήματος μέσα του, ήταν η πρώτη διαμαρτυρία ενάντια στο Διαφωτισμό και το πρώτο μανιφέστο του Ρομαντισμού. Ο τρόπος του Αυγουστίνου ανακάλυψε και εγκαινίασε μια εσωτερικότητα και μια νέα αίσθηση του χρόνου καθαρά χριστιανική, η

οποία θα ήταν αδιανόητη στην κλασική αρχαιότητα. Και η αυτοκριτική του Π. Κωστόπουλου; Αν το φόντο της μεταμέλειας του Αυγουστίνου είναι η κατάρρευση του κλασικού κόσμου μπροστά στον επερχόμενο χριστιανικό Μεσαίωνα, ο κυνισμός του Π. Κωστόπουλου θα πρέπει μάλλον να αποδοθεί στο λεγόμενο «τέλος των ιδεολογιών» και συγκεκριμένα στην απομυθοποίηση του «ανατρεπτικού» ΠΑΣΟΚ. (Το οποίο δεν έπεσε απλώς στα μάτια του, αλλά έπεσε από πολύ ψηλά). Και φυσικά, άλλο ο Λόγος για τις Τέχνες και τις Επιστήμες, κι άλλο το Κλικ και το Νίτρο. Δεν το λέω όμως για να τον υποτιμήσω. Θα ήταν όχι μόνο άδικο αλλά και γελοίο να επικρίνουμε κάποιον επειδή αποδεικνύεται λίγος σε σύγκριση με τον Αυγουστίνο, τον Rousseau, ή τον Joyce. Και επί πλέον δεν έχει καμιά σημασία για το θέμα μας. Η ουσιαστική διαφορά βρίσκεται αλλού. Στις υποδειγματικές περιπτώσεις μεταμέλειας και μεταστροφής που αναφέραμε πάρα πάνω υπάρχει το εξής κοινό στοιχείο: είναι όλες τους κινήσεις προς τα εμπρός οι οποίες αναγγέλλουν και συμπίπτουν με μια γενικότερη αλλαγή. Το σφάλμα που αποδίδει ο μετανιωμένος στον προηγούμενο εαυτό του είναι ότι είχε αποδεχθεί τον κό-

σμο όπως τον βρήκε. Κατά συνέπεια η μεταμέλειά του οδηγεί στην απόρριψη της κοινής δόξας, εν ονόματι μιας νέας αλήθειας που θα προβληθεί ως εναλλακτικό πρότυπο ζωής. Μετανιώνει γιατί έκανε το λάθος να πιστέψει σε ό,τι ίσχυε. Η μεταμέλεια του Π. Κωστόπουλου, εξ ίσου υποδειγματική κι αυτή, κινείται προς την αντίθετη κατεύθυνση. Το παράθεμα μας λέει πως το νεανικό του λάθος, αυτό που σκέφτεται σήμερα και κοκκινίζει, δεν ήταν ότι δέχθηκε, αλλά ότι απέρριψε. Συνεπώς, ο Π. Κωστόπουλος μετάνιωσε όχι μία φορά αλλά δύο. Δεν άλλαξε επειδή μετάνιωσε, αλλά μετάνιωσε επειδή κάποτε θέλησε να αλλάξει. Όπως οι δύο αρνήσεις αθροίζονται σε μία κατάφαση, έτσι και οι δύο διαδοχικές μεταμέλειες του Π. Κω-

στόπουλου, αλλά και πολλών άλλων, ισοδυναμούν με πλήρη αποδοχή.

Άλλαξε φυσικά η εποχή μας. Και μια από τις καινοτομίες της είναι ένα άλλο είδος μεταμέλειας που θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε «θεωρητική». Έχουμε μετανιώσει επειδή πιστέψαμε σε κάποιες ιδεολογίες οι οποίες εξηγούσαν και αξιολογούσαν όσα συμβαίνουν γύρω μας, επικαλούμενες βασικές αρχές και καταλήγοντας σε γενικά συμπεράσματα. Αλλά αυτή η δυσπιστία προς το λεγόμενο θεμελιωμένο λόγο –θέμα πολύπλοκο και εξαιρετικά ενδιαφέρον– δεν αφορά μόνο όσους ασχολούνται με την υψηλή θεωρία. Όπως συμβαίνει συνήθως, οι αφηρημένες και απρόστετες φιλοσοφικές αναζητήσεις μεταφράζονται σε διαπιστώσεις που όλοι μας, αργά ή γρήγορα, δεχόμαστε ως αυτονόητες και στη συνέχεια χρησιμοποιούμε για να αποδώσουμε νόημα στα καθημερινά. Εδώ έγκειται η καιρία σημασία της θεωρητικής μεταμέλειας. Ως συγκροτημένη άποψη μπορεί να απασχολεί μόνο τους ειδικούς: φιλτραρισμένη όμως φτάνει και στους υπόλοιπους ως γενική διάθεση αποδοχής. Έτσι, σήμερα κάνουμε ό,τι κάνουμε, όχι επειδή το εξουσιοδοτεί μια έγκυρη θεωρία, αλλά επειδή καταλήξαμε στο

συμπέρασμα πως δεν υπάρχουν πια έγκυρες θεωρίες που να το καταδικάζουν. Έχοντας καταργήσει το κρίσιμο βάθος και τις εδραίες πεποιθήσεις, ζούμε αναγκαστικά στην επιφάνεια του ισχύοντος, χωρίς στηρίγματα και χωρίς επιχειρήματα που να είναι σε θέση να αποδείξουν ότι «σε τελική ανάλυση», όπως λέγαμε παλιά, διαλέξαμε το σωστό. Κατά συνέπεια, όποιος εισηγείται ριζικές αλλαγές –προφανής η αναφορά στο βάθος– υποβάλλεται σε εξονυχιστική ανάκριση για να διατυπώσει τους λόγους, οι οποίοι ξέρουμε ήδη πως δεν ευσταθούν. Ενώ αντίθετα όποιος δέχεται τα πράγματα ως έχουν, δεν θα κληθεί ποτέ να λογοδοτήσει. Κι αν όλα αυτά μας φαίνονται σήμερα φυσιολογικά, είναι επειδή η εποχή μας απλώς έχει πάψει να θέτει κάποια ερωτήματα. (Καμιά εποχή δεν θέτει όλα τα δυνατά ερωτήματα). Χωρίς διάθεση σκωπτικής ειρωνείας, νομίζω ότι το πρότυπο της στάσης μας θα πρέπει να το αναζητήσουμε στη μόδα και το πώς λειτουργεί. Όπως θα ήταν άστοχο να ρωτήσουμε αν δικαίως ή αδικώς οι φούστες φέτος θα κινηθούν προς τα επάνω ή προς τα κάτω σε σχέση με πέρσι, έτσι ορισμένα πράγματα τα δεχόμαστε μόνο και μόνο επειδή ισχύουν. Παράλληλα, για να μνημονεύσουμε και το άλλο σκέλος της σύγχρονης εξίσωσης, μπορεί μεν να μην ξέρουμε κατά πόσον του χρόνου οι φούστες θα ανέβουν ή θα κατέβουν, αλλά είμαστε σίγουροι ότι αποκλείεται να παραμείνουν στο ίδιο επίπεδο. Μ' άλλα λόγια, καταργήσαμε την αλλαγή, πιστεύουμε όμως όσο ποτέ στην κίνηση. Γι' αυτό η μεταμοντέρνα ζωή μας ακολουθεί το ρυθμό ενός ξέφρενου επί τόπου τροχάδην.

Μέσα σ' ένα τέτοιο κλίμα που συνδυάζει την ουσιαστική ακινησία με την επιφανειακή ρευστότητα, αλλάζει κι ο τρόπος που προτείνουμε ή προτιμούμε. Και μαζί του αλλάζει κι ο ρόλος εκείνων, όπως ο Π. Κωστόπουλος, οι οποίοι, χρησιμοποιώντας κυρίως τα μέσα ενημέρωσης, καθοδηγούν τις επιλογές μας. Οι προτάσεις τους αναπαράγουν απλώς το πνεύμα των καιρών, είναι δηλαδή ένα ιδιότυπο μίγμα κονφορμισμού και ανατρεπτικότητας. Ή, για να χρησιμοποιήσουμε μια φράση η οποία έχει τεθεί εκτός νόμου, είναι βαθύτατα συντηρητικές, εφόσον δεν θα αμφισβητήσουν ποτέ το δεδομένο πλαίσιο. Μέσα όμως στο πλαίσιο αυτό υποχρεούνται να αναιρούν συνεχώς το προσωρινά ισχύον, αντιπροτείνοντας κάτι εξ ίσου προσωρινό. Οι πολιτιστικοί καθοδηγητές μας αιωρούνται ανάμεσα στον κυνισμό της αποδοχής, (σε ελεγειακούς ενίοτε τόνους για την ηρωική αφέλεια της νιότης μας, «τότε που θέλαμε ν' αλλάξουμε τον κόσμο»), και τη βασανιστική υποχρέωση να λανσάρουν κάτι «αλλοιώτικο», συχνά εξωφρενικό, για να μπορέσουν να επιβιώσουν στις συνθήκες του σκληρού ανταγωνισμού που επικρατούν στο σημερινό παζάρι. Μόνο που τώρα δεν μπορούν πια να διεκδικήσουν την έγκριση με την παρωχημένη έννοια του όρου, διότι αυτό προϋποθέτει θεμελιώδη κριτήρια και κανόνες αξιολόγη-

σης, δηλαδή τα πράγματα από τα οποία καταφέραμε επί τέλους να απαλλαγούμε. Έχοντας λοιπόν απορρίψει κάθε έννοια θεμελίωσης, οι προτάσεις τους γίνονται απλώς χειρονομίες, εσαεί ανανεούμενες και αυθαίρετες, οι οποίες επιδιώκουν μια αποδοχή που θα εκδηλωθεί μέσα από τη μίμηση. Όπως ακριβώς συμβαίνει με τη μόδα. Μεταφράζονται δηλαδή σε ύφος, ή καλύτερα, σε life style. Έτσι εξηγείται γιατί στις μέρες μας η δικαίωση θεωρείται μέγεθος απόλυτα μετρήσιμο, με ό,τι αυτό συνεπάγεται. Δεν μπορείς να είσαι καλός σε κάτι ή να έχεις δίκιο, και να το ξέρεις μόνο εσύ και τρεις άλλοι. Εκτός από ασύγγνωστη αφέλεια, μια τέτοια ξεπερασμένη λογική ενάγεται και για ελπιισμό επειδή επαναφέρει την επάρατο διάκριση με-

ταξύ του υψηλού και του ευτελούς. Ο μεταμοντέρνος θέλει να πιστεύει ότι είναι βαθύτατα δημοκρατικός – δέχεται μόνο κριτήρια ποσοτικά. Σημασία έχει μόνο αν κάτι «έπιασε» ή «δεν έπιασε», για να χρησιμοποιήσουμε την τρέχουσα ορολογία. Γι' αυτό γνωρίζουμε, και με μεγάλη ακρίβεια, πόσα φύλλα πουλάει ένα περιοδικό, τι ποσοστά τηλεθέασης πέτυχε ο άλφα ή η βήτα, πόσες συνεντεύξεις έδωσε ή πόσες φορές μνημονεύθηκε το όνομά του στα μέσα ενημέρωσης. Μια κουλτούρα που λατρεύει το ισχύον οφείλει να είναι συνεπής με τον εαυτό της.

Αυτά ως προς τη φυσιογνωμία του ανά τον κόσμο κυριαρχούντος μεταμοντέρνου πνεύματος ή μάλλον ύφους. Στην Ελλάδα όμως η τοπική εκδοχή, την οποία επάξια εκπροσωπεί ο μετανοημένος Π. Κωστόπουλος, διαφέρει κάπως. Τη διακρίνει κάτι που θα αποκαλούσα μαγκιά, ενίοτε επιθετική. Πολλοί επώνυμοι μεταμοντέρνοι ευρείας καταναλώσεως ρέπουν προς την επίδειξη και αρέσκονται να περι-αυτολογούν και να διαλαλούν την επιτυχία τους με τρόπους που συχνά υπερβαίνουν κατά πολύ τα όρια της στοιχειώδους καλαισθησίας. Οι ίδιοι φυσικά θα ισχυριστούν ότι απλώς πρόκειται για επίδειξη ειρωνείας, αλλά η

οργισμένη αντίδρασή τους όταν κάποιος διαπράξει το λάθος να τους αμφισβητήσει δείχνει μάλλον το αντίθετο. Πού οφείλεται αυτή η ιδιοτυπία; Θα ήθελα να προτείνω την εξής ερμηνεία: φαίνεται πως στην Ελλάδα δημιουργεί πρόβλημα η απόλυτη αυθαιρεσία του υποδειγματικού μεταμοντέρνου ο οποίος ίπταται συνεχώς εφόσον απαγορεύεται κάθε επαφή με το έδαφος. Μ' άλλα λόγια, οι εγχώριοι εκπρόσωποι του είδους φοβούνται την αβεβαιότητα που αναγκαστικά συνοδεύει το εγχείρημα, και θα ήθελαν, κατά παράβαση του σύγχρονου πνεύματος, κάπου να στηριχθούν. Κι αυτό ακριβώς το στηρίγμα τους παρέχει ο Π. Κωστόπουλος κατασκευάζοντας, με μεγάλη μαεστρία οφείλω να ομολογήσω, μία μέθοδο που θα γίνει εύχρηστο πρότυπο

γνωστού συμπεράσματος: όποιος ξέρει ποιοι είναι σήμερα οι μαλάκες, αποκλείεται εξ ορισμού να είναι μαλάκας ο ίδιος. Έτσι, η φιλοσοφία του σύγχρονου life style συμπυκνώνεται σ' ένα αμείλικτο In and Out, το οποίο αποδεικνύεται σε τελική ανάλυση μια προσπάθεια να κατασκευασθεί η έννοια του κοινωνικά αδέξιου, του αποτυχημένου, του βαθιά νυχτωμένου, και στη συνέχεια να στηλιτευθούν όσοι την ενσαρκώνουν. Πώς ορίζουν έναν τέτοιο τύπο ανθρώπου τα έντυπα όπου έδρασε και δρα με τόση επιτυχία ο Π. Κωστόπουλος; Συνοπτικά, είναι αυτός που πηγαίνει σε λάθος μπαρ το βράδυ ή σε λάθος νησί το καλοκαίρι, οδηγεί το λάθος αυτοκίνητο, δεν έχει κινητό, δεν ασχολείται με τους τρέχοντες επώνυμους, δεν χρησιμοποιεί την τρέχουσα

ζωής και ύφους. Είναι σχετικά απλή στην εφαρμογή της, προκύπτει όμως από ένα συνδυασμό περίπλοκο. Για να πάρουμε τα πράγματα με τη σειρά τους, ο Π. Κωστόπουλος και οι σύγχρονοι ταγοί προτείνουν συνεχώς χειρονομίες προς μίμηση, συμμορφούμενοι με τους κανόνες του νέου παιχνιδιού. Αυτές όμως οι χειρονομίες –κι εδώ βρίσκεται η διαφορά– δεν είναι εντελώς αυθαίρετες, όπως θα ήθελε η μεταμοντέρνα θεωρία, αλλά στηρίζονται σ' έναν οιονεί συλλογισμό που δημιουργεί την ψευδαίσθηση εγκυρότητας. Πρόκειται για μια παραλλαγή του συλλογισμού ο οποίος στήριξε την αυτοβιογραφική αφήγηση του Π. Κωστόπουλου: ήτοι, όποιος ξέρει ότι «ήταν» μαλάκας, αποκλείεται εξ ορισμού να «είναι». Με το επόμενο βήμα, απλό και ταυτόχρονα αποφασιστικό, η λογική της αυτοβιογραφικής μεταμέλειας διεκδικεί μια γενικότερη εφαρμογή και μετατρέπεται σε ύφος κατ' αρχήν προσιτό σε όλους. Απλώς αλλάζει ο ένοχος. Δεν είναι πια ο προηγούμενος εαυτός μας που κάποτε δεν διάβασε σωστά την κατάσταση, αλλά κάποιος άλλος ο οποίος εξακολουθεί να διαπράττει το αυτό λάθος. Χρησιμοποιώντας τον δοκιμασμένο συνδυασμό λογικής και αφήγησης, καταλήγουμε σε μια νέα εκδοχή του

φρασεολογία (συχνά ένα άθλιο μίγμα κακών ελληνικών και ακόμα χειρότερων αγγλικών), δεν ξέρει να ντύνεται, δεν τακτοποιεί, σνομπάρει την τηλεόραση και τα μέσα ενημέρωσης, εμμένει σε ιδέες παλιομοδίτικες... Είναι όποιος τα βάζει με τους επιτυχημένους επειδή τους ζηλεύει για τα λεφτά τους και για τις σεξουαλικές τους επιτυχίες, όποιος κλείνει τ' αυτιά του στο μήνυμα των καιρών και δεν κοκκινίζει από ντροπή όταν θυμάται τα παλιά. Με δυο λόγια, όποιος είναι φθονερός, μίζερος και loser, όπως λέμε στην Ελλάδα. Θυμάμαι τον χαρακτηριστικό τίτλο ενός τέτοιου περιοδικού: «Τριάντα πράγματα που πρέπει να ξέρετε για να μην σας πουν μαλάκα».

Κι έτσι, μετά από μακρά περιπλάνηση, φτάσαμε στην καρδιά του προβλήματος: η μεταμέλεια δεν είναι ένα απλό περιστατικό το οποίο βιώνουμε, αλλά μια έννοια περιεκτική και πολυδιάστατη ή, αν θέλετε, μια πολυπράγμων μεταφορά η οποία προκρίνει ιδεολογικές, επιστημολογικές και θεωρητικές επιλογές. Ταυτόχρονα όμως, η μεταμέλεια είναι και μια αφηγηματική τακτική που δικαιώνει τον μεταμελημένο αφηγητή, εξουσιοδοτώντας αναδρομικά τη δική της εκκίνηση και τη δική του μετέπειτα πορεία. Μέχρι πρό-

σφατα έδινε το σύνθημα για γενικότερες αλλαγές, επικαλούμενη το Ορθό και το Αληθές. Αλλά στις μέρες μας, σε συνθήκες θεωρητικού ναρκισσιισμού, επιστημολογικού σχετικισμού και ιδεολογικής άπνοιας, η μεταμέλεια καταλήγει σε συνεχώς ανανεούμενο ύφος το οποίο ισχύει μόνο και μόνο επειδή διασύρει όσους δεν το ακολουθούν, χωρίς να θέλει και χωρίς να μπορεί να επικαλεσθεί οποιοδήποτε κριτήριο εγκυρότητας. Οι δε εκφραστές του, όπως ο Π. Κωστόπουλος, απλώς επικρατούν προσωρινά, μέχρις ότου υποσκελισθούν από κάποιους άλλους – θύματα της αεικίνησης και αδυσώπητης μόδας που οι ίδιοι εγκαινιάζουν για να αναδειχθούν.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να ομολογήσω ότι οι παρά πάνω παρατηρήσεις –σωστές ή λαθεμένες, θα το κρίνετε εσείς– είναι υπερβολικά εγκεφαλικές. Καταλαβαίνω ότι πίσω από μια τόσο επίμονη και επιθετική προσπάθεια να καθιερωθεί ένα συγκεκριμένο πρότυπο συμπεριφοράς επί ποινή διαπομπεύσεως, ίσως κρύβεται, γιατί όχι; η ανασφάλεια. Όπως ήδη διευκρίνισα, δεν γνωρίζω προσωπικά τον Π. Κωστόπουλο και συνεπώς δεν μπορώ να πω με σιγουριά οτιδήποτε γι' αυτόν. Μπορώ όμως να διακρίνω και να συναισθανθώ το ανθρώπινο δράμα κάποιου που ξυπνάει κάθε πρωί με το φόβο μήπως τον πουν μαλάκα. Και δεν αποκλείεται αυτός ο φόβος να αποτελεί ισχυρότατο κίνητρο για να κατασκευασθεί ο μεταφορικός χώρος των κοινωνικά αποτυχημένων, που θα απονείμει την ιδιότητα του νικητή σ' όποιον τον διαχειρίζεται. Κι αυτό μας υποχρεώνει να ασχοληθούμε με τα μεταφορικά σχήματα και κυρίως με το πώς λειτουργούν. Η προσπάθειά του Π. Κωστόπουλου ίσως στηρίχθηκε στην ελπίδα ότι όποιος κατασκευάζει μεταφορές δεν υπόκειται σ' αυτές, και συνεπώς μπορεί να ελέγξει την κίνησή τους, χαράζοντας τα όριά της πάντα απ' έξω. Αλλά οι μεταφορές είναι σχήματα απειθαρχα, και οι μετατοπίσεις τους απρόβλεπτες. Γιατί ακόμα κι αν θεωρήσουμε κάπως πειστικό το επιχειρήμα ότι όποιος επιβάλλει τη μεταφορά του μαλάκα θα είναι σε θέση να τη χρησιμοποιήσει προς ίδιον όφελος, υπάρχει και μια άλλη μεταφορική εκδοχή που προβάλλει απρόσκλητη και απειλητική. Η εσωστρέφεια και η αυτάρκεια ενός επιχειρήματος το οποίο φιλοδοξεί να φτάσει στην αλήθεια μέσα από την πλατωνική περιαγωγή και την αναστοχαστική κίνηση, μπορεί εξ ίσου εύκολα να οδηγήσει το μυαλό μας στην κακή συνήθεια που ο Π. Κωστόπουλος, όπως ο ίδιος ομολόγησε, κάποτε είχε, και τώρα την έκοψε. Οι μεταφορές, βλέπετε, έχουν την τάση να πολλαπλασιάζονται ανεξέλεγκτα, σαν τους αντικρυστούς καθρέφτες. Και τότε δεν είναι διόλου εύκολο να διακρίνουμε το πρόσωπο από το είδωλο, ή να πούμε με σιγουριά ποιος φαντάζεται ποιον.

Γι' αυτό θα τελειώσω με μια μικρή αλλά διδακτική ιστορία με τον τεθλασμένο τρόπο του Nabokov, η οποία αναφέρεται εμμέσως στη γνωστή ιδιότητα που απέδωσε ο Π. Κω-

στόπουλος στον προηγούμενο εαυτό του. Μια φορά κι έναν καιρό, γράφει σε κάποιο βιβλίο του ο Nabokov, δυο νέοι συναντήθηκαν, αγαπήθηκαν, δόθηκαν με πάθος ο ένας στον άλλο, κι έφτασαν σε δυσθεώρητα ύψη σεξουαλικής ηδονής. Τελικά παντρεύτηκαν. Η ζωή τους συνεχίστηκε κανονικά και στην ίδια ένταση, ώσπου μια μέρα ο άντρας διαπίστωσε ότι το πάθος είχε κατά τι μειωθεί. Φυσικά συνέχιζαν να κάνουν έρωτα, αλλά στο μυαλό του η ανησυχία άρχισε σιγά σιγά να ριζώνει. Και τότε συνέβη κάτι πολύ παράξενο: ένα βράδυ, ενώ βρισκόταν ο ένας στην αγκαλιά του άλλου, ο άντρας γύρισε και είδε τον ίδιο του τον εαυτό να κάθεται σε μια καρέκλα δίπλα στο κρεβάτι και να παρακολουθεί τη σκηνή. Κι όχι μόνο αυτό. Προς μεγάλη του και ευχάριστη έκπληξη, διαπίστωσε ότι έτσι το πάθος φούντωσε ξανά. Η σκηνή επαναλαμβανόταν κάθε φορά που έκαναν έρωτα, και ο πανευτυχής σύζυγος ανακάλυψε επίσης ότι όσο πιο μακριά τοποθετούσε την καρέκλα, τόσο καλύτερα πήγαιναν τα πράγματα. Σε λίγες μέρες έκαναν έρωτα με την πόρτα της κρεβατοκάμαρας ανοιχτή και με τον δεύτερο εαυτό του άντρα να κάθεται έξω στο διάδρομο, όσο πιο μακριά γινόταν, και να κοιτάει. Κι όλα πήγαιναν θαυμάσια. Όσπου μια νύχτα, ενώ το γυμνό κορμί του πάλευε με το κορμί της γυναίκας του σ' ένα κρεσέντο ηδονής, άκουσε τη φωνή της να λέει: «Αγάπη μου, όταν τελειώσεις, φέρε μου ένα ποτήρι νερό».

Ο νωών νοεΐτω.

